

IN MEMORIAM

NIKOLA KOVAČ
(1936-2007)

ETIČKI IMPERATIV INTELEKTUALNOG ANGAŽMANA

Nikola Kovač pripadao je generaciji književnih historičara, kritičara i esejista koja je od sedamdesetih godina prošlog vijeka naovamo u bosanskohercegovački kulturni prostor unosila idejne koncepte, metodološke i teorijske obrasce iz svijeta. Njegova generacija koliko god je naše kulturne identitete afirmirala u svijetu isto toliko je svijet dovodila njima, iz osnova redefini-
rajući ovdašnji akademski model kritike, kulturalnih i društvenih znanosti. Emancipirajući se od sorealističke kritike i njenih ideoloških postulata, ta je generacija ulazila u modelativne okvire imanentnih književnoznanstvenih metoda, prije svega formalizma, strukturalizma, teorije recepcije i nove kritike. Zasnivajući takav epistemološki okvir, ta je generacija umicala izravnom ideološkom pritisku vlasti na književnost i kulturu u cjelini, izborivši se u kontekstu ideološke funkcionalizacije umjetnosti i nauke za svoju autonomiju i slobodu stvaralačkog čina. Nikola Kovač je svojim kritičkim i ukupnim akademskim djelovanjem bio jedna od ključnih figura tog značajnog kulturnog i znanstvenog preobražaja u Bosni i Hercegovini i na ukupnom interkulturalnom južnoslavenskom prostoru.

O tome zorno svjedoči obimno književnoznanstveno djelo, baš kao što njegova prva knjiga *Slika predmeta i predmet slike*, a pogotovu akribična analiza složenog koncepta Camusove filozofije apsurdna i poetičkih okvira ukupnog evropskog egzistencijalizma u knjizi *Sukob bića i ideala*, zacrtava epistemološki obrat od tradicionalnih ka imanentnim kritičkim metodama u BiH. I dok je u prvom analizirao postupke modernističkog slikarstva, gubitak realnog u njemu i prevlast apstraktnog, oniričkog i figurativnog,

u drugoj knjizi Kovač je dao sintetsku analizu Camusovog književnog opusa, jednu od prvih sintetskih studija ovog djela u svijetu. Obje knjige, pak, svjedoče da je Kovač onaj tip znanstvenika koji prati umjetničke prakse svoga vremena, a ne tip književnog ili povjesničara umjetnosti koji iz perspektive svoga doba, opremljen savremenim teorijskim instrumentarijem, analizira davne umjetničke ili književne prakse o kojima su napisani tomovi stručne literature. To zagledanje u duh svoga vremena i analiza mnogostrukih formi njegovih idejnih, kulturnih i umjetničkih procesa Kovaču je i omogućilo da se razvije u kamijevski angažiranog intelektualca koji analizira prezentnost društva da bi uspostavio načelo odgovornosti pred budućim društvenim procesima.

Zato Nikola Kovač i postaje paradigmatički primjer slobodnog, angažiranog intelektualca, koji će u najtragičnijoj dionici bosanskohercegovačke historije štititi one ideale na kojima je uspostavljeno ono najbolje u svjetskoj kulturi od renesansnog obrata do danas. Otud je on koliko god bio ukorijenjen u formule bosanskohercegovačkog kulturalnog poliloškog susreta isto toliko baštinik velikog evropskog modernističkog antropocentrizma. U knjizi *Sukob bića i ideala*, koja će presudno oblikovati generacije bosanskohercegovačkih književnih znanstvenika što su na znanstvenu scenu došle nakon Kovačeve, on analizira Camusovo djelo u njegovim mnogostrukim aspektima. Naravno da je Kovač u svojoj analizi transkulturalan, transpovijestan, te time i transkontekstualan, odnosno esencijalistički interpretator Camusove filozofije apsurdna. U njegovoj analizi susreću se i plodotvorno obogaćuju filozofija i teorija književnosti, književnokritička interpretacija i esejistički zahvati, da bi se Camusovo djelo ukazalo u širokom spektru značenja – od ontološkog problema modernog čovjeka, preko njegove izgubljene metafizike, do odnosa modernog čovjeka prema kulturalnim, političkim, etičkim i čitavom nizu drugih praksi. Jedna od prvih evropskih studija o Camusu, ova knjiga označila je i neku vrstu prijelomnice u bosanskohercegovačkoj književnoj znanosti. Prevladavajući model Begičeve kritike saobraženja interpretatora i teksta ovdje je transformiran u tematsku kritiku u kojoj Kovač pokazuje izuzetno poznavanje francuske i engleske nove kritike. A to znači da je on, uz još neke književne znanstvenike, u bitnoj mjeri

proširio epistemološki horizont bosanskohercegovačke književne znanosti.

Ako je Camus filozofiji apsurdna suprotstavio ideju stvaranja kao stalnog nadilaženja čovjekove potopljenosti u egzistencijalni besmisao, onda se može reći da je Kovač na tom postulatu izgradio svoje zamašno književnoznanstveno djelo. Međutim, Kovač se nije samo bavio Camusovom ideologijom estetskog utopizma kao formom nadilaženja besmisla čovjekove egzistencije, već i Camusovom idejom angažmana, onom primamljivom idejom pobunjenog čovjeka koji je vazda *stranac* u zatečenim egzistencijalnim kontekstima. Na toj osnovi u Kovačevoj analizi Camusovog djela ontička ili metafizička zamka kao izvori filozofije apsurdna praćene su zamkama koje pred pojedinca postavlja društveni sistem, prije svega obezluđeni birokratski aparat i djelovanje institucija moći, što apsurd čovjekove egzistencije s ontološkog i metafizičkog plana preseljavaju u prostor sociološkog, političkog i ideološkog aparata. Jednom riječju, esencijalistički konceptualizirano biće uhvaćeno u procijep dvostrukog ništavila, onog od prije rođenja i onog nakon smrti, u susretu s idealima nalazi se u neprestanom *sukobu*, budući da se ideali ne mogu materijalizirati u konkretnom egzistencijalnom činu. Tako se, prema Kovaču, Camusov Mersault, ili Sizif iz modernistički ustrojene verzije ovog velikog starogrčkog mita, ili junaci *Nesporazuma*, zatiču u apriornoj apsurdističkoj situaciji. Filozofija egzistencijalizma u Kovačevoj studiji otkrila se u kontekstu velike modernističke kulturne paradigme koja je čovjeka odredila kao biće koje je izgubilo svoje mitsko uporište i zatiče se neprestano u ideji bačenosti u apsurdne egzistencijalne okolnosti.

Po vokaciji romanist, Nikola Kovač uistinu je baštinik velikog francuskog intelektualnog naslijeđa. Dokazuje to i njegova vrsna studija *Upitna misao*, koja će se u bosanskohercegovačkom kontekstu ukazati kao djelo koje je, dajući veliki doprinos kritički postuliranoj humanistici i kulturologiji, zasnovalo kritički model intelektualnog djelovanja, model, koji je Kovaču, pokazale su to njegove naredne knjige, najbliži i po prirodi talenta, i po intelektualnom stavu, i po prirodi njegovog interdisciplinarnog obrazovanja. Ako ga je u književnoznanstvenom smislu formirala knjiga *Sukob bića i*

ideala, sintetska studija *Upitna misao* odredila je presudno Kovačev odnos prema društvenom sistemu, pritisku političke i ideološke moći na intelektualca, pozicioniranju intelektualčeve djelatnosti u odnosu na nasilje sistema nad pojedincem, pa se Kovač ukazuje kao intelektualac koji je iz kulturološke i umjetničke pozicije posebno analizirao represivne sisteme što ih je na horizont ljudskog društva donio dvadeseti vijek. Otud je on vrsni analitičar odnosa književnosti i likovne umjetnosti prema totalitarizmima uspostavljenim u dvadesetom vijeku, odnosno znanstvenik koji je u svom djelu ostvario kišovski *ideal poetike*, u kojoj su etičko i estetsko nerazmrsivo povezani u cjelinu.

Zato je njegova velika tema i postao modernistički roman i romaneskni odnos prema historiji, ideologiji i politici. Ispitujući složene relacije romaneskne fikcije i totalitarne ideologije, Kovač će doći do određenja modela političkog romana, u čemu ostvaruje jedan od najbitnijih doprinosa bosanskohercegovačkoj i teoriji romana na prostoru interliterarne južnoslavenske zajednice, ali i u znatno širim kontekstima. Dok je u knjizi *Prostori romana* u inspirativnim kritičkim analizama dokazivao raznorodne transformacije modernističke romaneskne naracije, potvrđujući čuvenu Bachtinovu tezu o protejskoj prirodi ovog žanra, u knjigama *Roman, istorija, politika* i *Politički roman* Kovač je konkretizirao i dokazao svoju tezu o uspostavljenju modela političkog romana kao rezultatu iskustva historijskih, ideoloških i političkih procesa dvadesetog vijeka. Te tri knjige posvećene ispitivanju tokova modernističkog romana, a posebno knjiga *Roman, istorija, politika*, nagovijestile su u kontekstu književne nauke ovog prostora novi epistemološki lom.

Naime, Kovač je jedan od onih rijetkih književnih znanstvenika svoje generacije koji su uočili da imanentni književni metodi, zarad svoje esencijalistički zasnovane interpretacije književnog teksta, isključuju književnost iz polja diskursa koji oblikuju društvenu svijest. Zato u knjizi *Roman, istorija, politika* on napušta esencijalistički kritički metod i strukturalistički konceptualizirano naratološko analiziranje romana i opredjeljuje se za ispitivanje njegove tematske ravni i koncepta romanesknih kulturalnih ideologija. To znači da je on već zakoračio u poststrukturalističko decentriranje romaneskni struktura, čime, zapravo, već tada,

koncem osamdesetih, nagovještava danas aktualnu književno-znanstvenu poststrukturalističku praksu.

Pošavši od teze da modernistički roman, koliko god ispitivao granice svojih narativnih mogućnosti, nije odolio izazovu politizacije književnog diskursa, Kovač u komparativistički postavljenim analizama dokazuje kako ovaj žanr, od Kafke, preko Camusa, Orwella, Bulgakova i niza drugih velikih svjetskih romansijera, sve do Andrića, Selimovića, ili Kiša u interliterarnoj južnoslavenskoj zajednici, tematizirajući historijsku, političku i ideološku ravan ljudske egzistencije, postaje disidentskim diskursom prema totalitarnim političkim sistemima. U paraboličnim i alegorijskim dimenzijama priče, modernistički roman je ovim narativnim figurama reagirao na pritisak institucija sistema moći na pojedinca stavivši se u odbranu pojedinčevog ugroženog prava, da bi na koncu preuzeo na sebe ulogu branitelja žrtve pred spletkom, ucjenom, intrigom što ih moć poduzima protiv individue kako bi ostvarila svoju mračnu totalitarnu nakanu. Kod Kiša je iskustvo fašističkih i staljinističkih logora progovorilo u naraciji, a kod Kovača u književnoj teoriji i interpretaciji, da bi se na koncu Kovač pridružio distopijskom, upozoravajućem i vapijućem govoru književnosti pred terorom moći što su ga na horizont ljudskog društva donijeli dvadesetovjekovni totalitarni sistemi. On će analizom tog distopijskog stava romana izokrenuti interpretativne strategije ovdašnje književne znanosti, da bi na teorijskoj razini otvorio prostor za polikontekstualna tumačenja romana koja ovaj žanr sagledavaju u njegovoj konkurentskoj dimenziji prema historiografiji, politologiji, sociologiji, filozofiji i čitavom nizu drugih disciplina. Iako na eksplicitnom nivou ne koristi poststrukturalistički teorijski instrumentarij, Kovač do temeljnih poststrukturalističkih teza dolazi u esejistički nadahnutom obliku pisma. Upravo se u distopijskoj dimenziji njegove kritike otkriva ono što u epistemološki prostor donosi Foucaultova teorija moći, stajališta kulturalnog materijalizma, postmoderne postavke u sociologiji književnosti, novi historicizam i savremena teorija romanesknog diskursa. Knjigom *Roman, istorija, politika* Kovač je ušao u red najznačajnijih interpretatora romana na južnoslavenskom kulturnom prostoru, da bi u *Političkom romanu* dao plodotvorna polazišta na kojima

je moguće uspostaviti novu teorijsku skalu modelativnih tokova modernističkog romana.

Međutim, Nikola Kovač nije bio samo vrstan poznavalac historije i teorije romana. On je i izvanredan interpretator književnosti, i to ona vrsta interpretatora koji teškom, hermetičnom teorijskom diskursu pretpostavlja esejističku, primamljivu lakoću pisanja. Taj esejistički dar posebno dolazi do izražaja u njegovoj studiji o pripovjedačkom opusu Ćamila Sijarića, te u knjizi izbranih kritičkih radova *Skice i portreti*. Ali, on nije ostao samo u domenu književne kritike. Dokazuje to i njegova izvanredna, kapitalna sintetska studija *Slikarstvo Bosne i Hercegovine 1945-1990*. U bosansko-hercegovačkoj kulturi, obilježenoj nepostojanjem znanstveno utemeljene likovne kritike, Kovač ostvaruje gotovo nemoguć zadatak. Naime, on u ovoj studiji metodom sintetskog pregleda likovnih tokova u BiH u drugoj polovini dvadesetog stoljeća ne daje samo njihove vrsne analize, nego skicira i portrete likovnih stvaralaca i njihovih opusa, da bi dao okvir i za kanonizaciju ukupne bosanskohercegovačke likovne umjetnosti ovog perioda. Ta studija ulazi u red onih djela u kojima se teorijski samosvješćuje ovdašnji poliloški, dramatski napet, hibridni kulturni identitet, a ova studija ispunjavajući ogromnu prazninu u bosanskohercegovačkoj kulturi dobija status enciklopedijski važnog djela.

Vrstan romanist i komparativist, Kovač je jedan od onih književnih znanstvenika koji su obilježili svoje doba postavljajući u svom djelu i prostor za nadolazeće književnoznanstvene modele. Istodobno s tim, on nije pristajao na komoditet akademskog poziva, nego se kao kritički intelektualac neprestano angažirao, da bi u prijelomnim, najkrvavijim trenucima bosanskohercegovačke povijesti stao u odbranu onih vrijednosti na kojima je izgrađeno ono najljepše i najbolje u savremenoj civilizaciji. Zato će on u krvavom ratnom vremenu bosanske tragedije postati i bosanski diplomat koji će u bitnoj mjeri utjecati na promjenu najprije francuske, a dosljedno tome i na zaokret ukupne evropske politike prema ratu u BiH. Njegova velika znanstvena djelatnost, ostvarivanje mnogostrukih kulturnih veza i zasluge za doprinos romanskom kulturnom prostoru, ali i etički postuliran intelektualni angažman,

prepoznati su u evropskom kontekstu, o čemu svjedoče odlikovanja što ih je dobio od Republike Francuske i Republike Italije.

Iznenadnom, šokantnom, preranom i bolnom smrću Nikole Kovača ostala je nenadoknadiva praznina u bosanskohercegovačkoj akademskoj zajednici. Njegovo inspirativno i značajno djelo predstavlja nadahnuće i izazov onima koji su uvjereni kao i Nikola da se apsurd i smrti i života čovjek jedino može opirati kamijevski osmišljenim stalnim stvaranjem i stalnim angažmanom.

Enver Kazaz